

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2015

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ǀǀ ǀǀ na masiatari a 13.

SIATARI LA NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(maraga: 30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(maraga: 10)
KHETHEKANYO YA C:	Phenda na Kushumiselwe kwa Luambo	(maraga: 30)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
5. Nomborani phindulo yanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutala.
7. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatele kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30	
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40	

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na tsha B afho fhasi ni kone u fhindula mbudziso.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

1	Kha hu ri hu nga Mugivhela maṭavhelo, Vho Nyabele vho fara bakete la maḍi ane vha toḍa u koropa nṇḍu yavho ngao, zwenezwi vha tshi tou ndi a pfukisa mulenzhe kha tshiukhuvha vha mbo ḍi ḍipiringedza. Yowee, iwe vhatu! Mukegulu ndi u mbo ḍi khobodo liḷa bakete, maḍi a tevhuwa oṭhe. Vhone vhaṇe vha mangala vha sa tsha kona u vuwa. Musundwa, uku kusidzana kwavho, ku tshi bvelela kwa vhona mme akwo vho sokou nata fhasi. Ndi izwi ku tshi vha thusa uri vha vuwe. 'Tshukhwi, mme anga a vho ngo vha isala? Kha vha ri ndi vha thuse,' ndi Musundwa a no ralo. 'Nwananga, haya ndi one maṭudzi. Ni vhona i mini yeneyi? Tshe nda rano a thi athu vhuya nda ṭangana na nyete heyi. Tshi re hone tshi hone. Hai, kha ri ḍo hwi, nga Muhanelwa wa mme anga o kholwaho tshikhuwani, ndi ḍo ni vhudza,' Vho Nyabele vha ralo vha tshi tou rengedela thovhela.	5 10
2	'Ndaa, ndaa, lo tsha mukegulu. Ri bva ngei Makhado Tshitiṭshini tsha Mapholisa.' Vho Nyabele vho pfa vho tou noka vha tshi vhona mapholisa vho swika afho muḍini wavho. U swika afho vha vha vha a vha shela ngao. Atsina Vho Nyabele vho vha vho ruma uyu mutukana wavho Bele ngei vhengeleni u yo renga vthurotho. Iiwe golei ya sokou bvelele, i kha luvhilo ya swika ngei hu re na Bele ye tserere. Khathihi fhedzi vha mbo ḍi mutukana hwamu, ya vha yo ya. Laṭani we a vha a tshi zwi vhonele kule, ho ngo zwi dzhiela nzhele uri Bele u khou tou tswiwa. Izwi o vho tou zwi ṭalutshedza nga murahu ha musi mapholisa vho no ḍa afho muḍini.	15 20
3	'Mukegulu, mafhungo ndi aneo, ngavhe i si tou vha khombo ye tshiendedzi itsho tsha i wana, ndi musi niwana wavho o ya nalo, a yo rengiselwa mashangoni a kule.' Ndi muṇwe wa mapholisa a no ralo. Mudzimu u a lwela vhaṇe vha sa kone u ḍilwela. Ayo mafobvu a nga vha o ḍowela uri 'tsho a la vhana vha ndau', fhedzi vho vhona u tsha halo vhe mafobvu, ngauri li khou kovhela vhe kothoni. Bele o ḍo fhedza o valelwa vhuongeloni vhunga tshanda tshawe na mulenzhe zwo vha zwo dzheniswa semennde.	25

- 4 Mathina vhathu vha shumaho izwi, a vha zwi iti shangoni lavho. Haya mafobvu o vha a tshi khou amba nga Tshizulu, kana ndi u zwifha we? Bada ye vha vha vha tshi khou tshimbila khayo vho vha vha sa i divhi, u reila na hone hu sa koniwi zwavhudi. U bva fhalā vho no hwamula Bele, vho takuwa nga luvhilo, vha fhedza vha thulana na inwe goloi khulwane. Mapholisa vha tshi ri vha a sedzulusa iyo goloi, vha wana yo tou tswiwa Mpumalanga. Hee vhathu, vhatannga dzhele vha do hu dzula! Kha ri yeha kha madzina a re kha bugundaula dza avho vhatannga na ayo a re kha garata dza thanziela dza u reila ha fani. 30 35
- 5 Vho Nyabele vho vhona mboni. Nwana u ngei vhuongeloni u khou fhola. U guda a hu fheli, mashudu ane a nga a Vho Nyabele a a konda u swika kha muthu. Kha Malindi wa Lube a zwo ngo ralo. Na namusi vhatodi vha tshe ngeyo. U tou ri kha vha mpfarele iwana ndi ye u nwa madi, a mbo di vha ndi matutshela. Kani afha, kana fhalā, vhaiwe vhe o ambara tshithu tsha muvhala wa tada afha ntha, na linwe na linwe ndi mulapfu, na linwe na linwe ndi mutswuku; lushie lwa vha lwo milwa nga aredi lu sa athu swika na hayani. Muthu a si khuhu ha vhambadzwi, nahone u beba a si u ka muroho. 40 45
- 6 Duvha la u senga la vhalā vhatannga la mbo a thi tanwi. Afha khothe ho vha hu si na na vhupfelo ha mare. U tshi ri pholisa wa lifha, na mmbwa dza u fembedza. Vhathu vho vha vho hwala na dzipulakhadi dzo iwawaho u pfi 'VHA SONGO NEWA BEILI, VHA FELE DZHELE, U PHUKHA, A U MUTHU,' na zwiwe. Tsedzuluso dze dza itwa nga mapholisa dzo bvukulula zwinzhi, dza vha phindulo kha milandu ye ya vha yo sokou ima tshikhalani. Mulifho wa mmbwa iteli ndi thoho yayo. 50
- 7 Musidzanyana we a do vhuya a tswiwa ngei getheni ya mudi wa hawe o lindela tshiendedzi tsha u ya tshikoloni ngei Soweto, zwo vhuya ntha ha thoho dzavho. Ndu ye vha vha vha tshi dzumba vhathu khayō ngei Thembisa, yo do dalelwa nga mapholisa na mmbwa dza u fembedza. Zwe mapholisa vha zwi wana tsho vha tshimangadzo, ndi vhathu vho thubiwaho vhane vha pfi vha khou iswa mashangoni a seli khathihi na zwidzizivhadzi. Muhatuli o vha nea zwo vha fanelaho. Dzhele ha mbo vha haya ha tshothe. 55
- 8 Vho Nyabele na vhaiwe vha pfa vho rulea. Bele o ri u vhuya vhuongeloni, a di ya a tshi khuthadzwa nga vhashumelavhapo. Mapholisa vho eletshedza lushaka uri hune ha vha na vhana, vhahulwane kha vha vhee ito uri vha si dobiwe nga magoni haya. 60

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

- 1.1 Ndi tshini tshe tsha itisa uri Vho Nyabele vha we? (1)
- 1.2 'Tshi re hone tshi hone.' (mutaladzi wa 10). Maipfi aya a Vho Nyabele a na vhutumanide na zwe zwa bvelela nga murahu? (2)
- 1.3 Talutshedzani uri ndi tshini tshe tsha ponyokisa Bele kha nyimele ye a vha o tangana nayo. (2)
- 1.4 Ndi zwifhio zwe Vho Nyabele vha vha vho tea vho ita musi vha tshi ruma Bele vhengeleni uri a vhe o tsireledzeaho? (2)
- 1.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
- Mafhungo e na vhala a sumbedza uri ...
- A Mapholisa vha tshi ya ha Vho Nyabele vho vha vho no vhuisa Bele hayani.
- B Bele o fhelekedzwa nga Latani vhengeleni.
- C Mapholisa vha tshi dzhena, Vho Nyabele vho mbo di noka.
- D Bele a tshi dzheniswa goloini, Latani ha ngo zwi limuwa uri atsina hu na zwiñwe. (1)
- 1.6 Ipfi 'hwamula' (mutaladzi wa 32), li ni disela muhumbulode kha mafhungo e na vhala? (2)
- 1.7 Talutshedzani masiandaitwa e mafobvu aya a divhangela mafhungoni aya. (3)
- 1.8 Kha mutaladzi wa 61 hu na murero. Ni vhona u tshi kwama hani kupfesesele kwanu kwa mafhungo aya? (3)
- 1.9 Ni vhona mafhungo o iteaho kha Malindi wa Lube a tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.10 Nga u vhona hanu, ndi zwifhio zwine zwa tea u itwa u thivhela vhutshinyi ho raliho? (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Zwi bva kha *Peak out*, 2010]

- 1.11 Nga mutaladzi muthihi, bulani ndivho khulwane ine muñwali a toḁou i bvisela khagala nga tshifanyiso itshi. (2)
- 1.12 Itshi tshifanyiso tshi khou ṭana tshigwada tshifhio tsha vhatu? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.13 Vhuḁipfi haṅu ndi vhufhio kha nyimele ine ya khou bvelela kha tshifanyiso itshi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 1.14 Ni vhona u nga hu na vhuṭumani vhukati ha mafhungo a TSHIBVELEDZWA TSHA A na ayo a tsha B? Khwaṭhisedzani vhuimo haṅu. (3)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU****TSHIBVELEDZWA TSHA C**

Ni mutikedzi muhulwane wa bola ya milenzhe i divheaho vhukuma. Nweledzani, nga maipfi anu, **zwe zwa itisa uri thimu iyo i divheaho i kundwe** kha mutambo wa ilo divha afho mafhungoni a wanalaho kha TSHIBVELEDZWA TSHA C.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Manweledzo anu a songo pada maipfi a 90.
2. Nwalani **mbuno dza 7 dzi kha phara** i pfalaho.
3. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Thimu ya shangoni la hashu yo vha i tshi divhelwa u kunda kha mitambo ine ya i tamba. Hone kha yu mutambo yo diwana i tshi khou kundwa. Ho vha na zwiitisi zwa tshivhalo zwe zwa vhang uho u kundwa.

Mutambimakone washu o vha e khuvhabvu ye ya newa minwedzi ya rathi a sa tendelwi u tamba na u ita nyonyoloso nga dokotela wa thimu. Hezwi zwo vha zwithu zwi vhavhaho nga maanda. Tshiwe tsho dinaho ndi mushumo wa mupfumbudzi wa thimu, nge wa vha wo mu ruma Cape Town u gudela zwa mushumo. Honeha, ho vha hu si na tshine a nga ita vhunga a tshi tea u tndela vhana vhawe. U sa vha hone ha mupfumbudzi, vhaiwe vha vhatambi vho vha vha tshi ita zwine vha funa nga tshifhinga tsha nyonyoloso. Naho ho edziswa u kaidza, vhaiwe a vho ngo zwi dzhia, vho isa phanda na u nyadza muthusamupfumbudzi. Vhaiwe vha vhatambi vho vha vha tshi vho didela mudavhini wa nyonyoloso vho lenga, vha di dovha vha tuwa tshifhinga tshi sa athu u swika. Vho vha vha tshi zwifha nga mishumo ya tshikolo.

Thimu ye ra vha ri tshi khou tamba nayo yo vha yo nyadzea lwe muwe na muwe a humbula uri ri do i kunda vhunga yo vha i sa athu u ri kunda na luthihi tshe ra tamba nayo. Ro vha na mashudumavhi, ngauri yo vha yo dilugisela vhukuma. Wo vha u si nga si kholwe uri ndi ila thimu ye ra vha ri tshi tou tsumbudza.

Tshiwe tshe tsha dina ndi ha musi vhatambi vha sa thetshesesi malugwane, lwe ha fhedza ho newa vhatambi vhashu vhavhili garata tswuku, ra vho sala na vhatambi vha sa tsha swikaho tshivhalo tsho teaho. Hezwi zwo nanisa u kundwa nge ra vho korwa zwikoro zwa tshivhalo.

Vhatambi vho dovha vha sumbedza u shaya vhudikumedzeli ha tshothe nge muñwe na muñwe a vha a tshi vho tambela ene muñe. Hula u divhelwa u shuma sa thimu a ho ngo tsha vhonala, zwa vhangwa u kundwa zwi songo fanela.

Hezwo zwothe zwo nea thimu na vhalanguli vhayo ngudo ine vha sa do i hangwa vhutshiloni havho.

[Zwi bva kha Thimu ya Vhatoli]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO**MBUDZISO YA 3: TSENGULUSO YA KHUNGEDZELO****TSHIBVELEDZWA TSHA D: KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

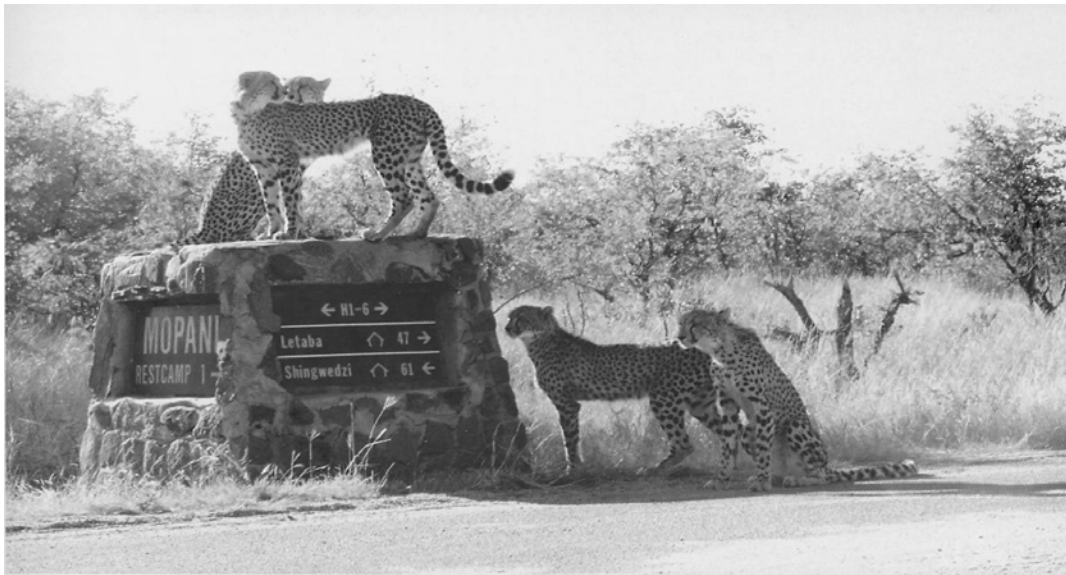
MOPANI

Vho lindelwa fhano hayani ha phukha dza tshakhatshakha.

Vhaendelamashango na vhana vha zwickolo iteli ndi hone hayani havho.

A hu na o lindelwaho nga nnda ha vhone.

Vha si hangwe, mulakhulu u a fhinduwa.

Kha vhana vha zwickolo vha dzhena nga fhedzi arali vho vhaledza.

Hu na luafhulelo kha vhaendelamashango na vhaivewho arali na vhone vho vhaledza.

Kha vha de vhothe nandi! Vha thuswe nga vhathu vha vhulenda.

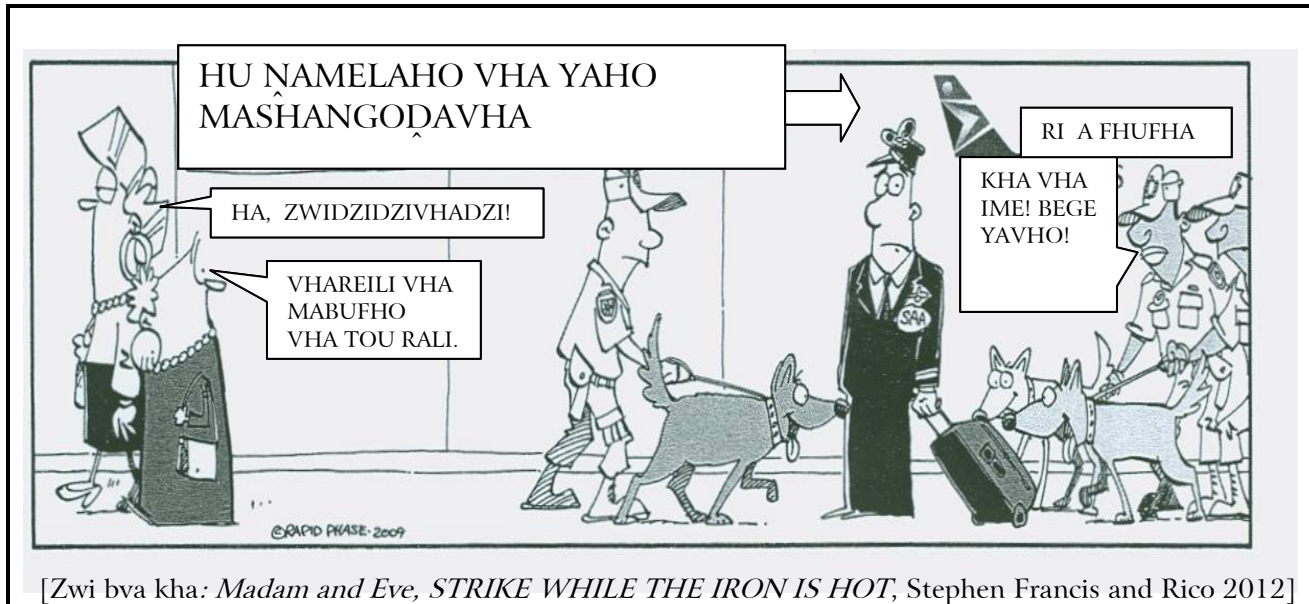
Vha tshi ri toda vha nga ri wana Phalaborwa tsini na poswo, kana vha ri kwama kha nomboro dzi tevhelaho: 079 737 8357.

[Zwi bva kha, *Skyways* Luhuhi 2012]

- 3.1 Mushumo wa khepusheni kha khungedzelo iyi ndi ufhio? (2)
- 3.2 Sumbedzani ndivho ya murero uyu afho he wa shumiswa hone:
'Mujakhulu u a fhinduwa'. (2)
- 3.3 Talutshedzani ndeme ya u dzhia sia hu re khagala ho shumiswaho kha iyi khungedzelo. (2)
- 3.4 Ndi mini tshine tsha khou kunguwedzwa kha iyi khungedzelo? (1)
- 3.5 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Khungedzelo iyi yo livhiswa kha ...
- A vhana vha zwickolo.
B vhaendelamashango.
C vha vhulenda.
D A na B (1)
- 3.6 Nga kuvhonele kwaṅu, khungedzelo iyi i a kunga naa? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINE ZWITALUSI ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani khathuni i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

- 4.1 Talutshedzani zwine muoli wa iyi khathuni a khou toda u zwi bvisela khagala. (2)
- 4.2 Topolani akhronimi yo shumiswaho kha iyi khathuni, ni dovhe ni sumbedze zwe ya imela zwone. (2)
- 4.3 'Mmbwa' kha iyi khathuni ndi tshiga. Ndi ufhio muhumbulo muhulwane we wa ita uri muoli a dzhenise 'mmbwa' kha khathuni iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho. Musi muoli wa khathuni a tshi ri; 'Vhareili vha mabufho vha tou rali', o shumisa luambo lu nyanyulaho lwa ...
- A U dzhia sia
B Luvhengelambiluni
C U kwengweledza
D Phurophaganda. (1)
- 4.5 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona i ifhio aironi ine muoli wa khathuni iyi a todou i tana? Tikedzani phindulo yanu. (3)

[10]

5.6 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga.

Mme a Lusani vha tshi laya vhana vhavho vha ri: 'Ni tea u digudisa u
vhulunga masheleni anu.'

(2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70